

ШЕВЧУК Б.Л.

ВОЛИНСЬКА КАЗЕННА ПАЛАТА - ВИКОНАВЕЦЬ КОНФІСКАЦІЇ МАЄТНОСТЕЙ УЧАСНИКІВ ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1830-1831 рр.

Стаття висвітлює діяльність Волинської казенної палати стосовно переведення в державну власність конфіскованих маєтків учасників польського повстання 1830-1831 рр.

Приєднання територій Речі Посполитої до Російської імперії в кінці XVIII ст. поклало початок національно-визвольному бродінню в середовищі поляків, яке мало на меті відновлення колишньої державності. Особливістю цього явища було те, що значну активність виявляла польська шляхта. Прихильність російської влади дозволяла їй протягом першої третини XIX ст. зберігати привілейоване становище, свої маєтки і посади.

У першій половині XIX ст. приватні володіння шляхти у Волинській губернії складали 1 297 000 десятин (були найбільшими серед трьох Правобережних губерній) [1].

Не зважаючи на лояльність російської влади, частина польської аристократії (магнати Л.Сапега, Я.Четвертинський, П.Мошинський та ін.) твердо стояла на позиціях необхідності відновлення Речі Посполитої. Їх активність проявлялася в діяльності польських “Патріотичного” і “Таємного” товариств [2].

Наслідки повстання 1830-1831 рр. були плачевними для значної частини польського суспільства, взагалі, та для його учасників, зокрема. Дослідник В.В.Павлюк звертає увагу на те, що царський уряд твердо вирішив покласти край польському національно-визвольному руху і з цією метою ліквідувати усі адміністративно-правові відмінності між Правобережною Україною та російськими губерніями [3].

До учасників повстання влада застосувала ряд каральних заходів. Для тих, хто залишився живим найбільш болючою санкцією стала конфіскація майна. З цією метою в кількох західних губерніях, в тому числі і Волинській, були створені спеціальні комісії для вирішення справ осіб, які брали участь у повстанні. Головним їх завданням було встановлення факту участі підозрюваних осіб у заворушеннях 1830-1831 рр. В складі ж місцевих казенних палат створені тимчасові відділення для прийому в державне відомство конфіскованих маєтків. Винних влада поділила на три категорії:

- 1) предводителів повстання;
- 2) учасників, які чинили опір війську і законній владі;
- 3) осіб, які підписали акти, що підбурювали до повстання та всіх причетних до повстання, які, однак, активної участі у ньому не брали.

Маєтки осіб першої та другої категорій підлягали секвестру та конфіскації, якщо вони не підпадали під встановлені законодавством винятки.

Залишалося у власності господарів майно тих, кого віднесли до третьої категорії або осіб, які (відповідно до положень закону від 6 травня 1831 р.) були силою примушені до участі у повстанні і не мали ще доказової можливості з'явитися з розкаянням. Унікали конфіскації майна особи, які (відповідно до законів від 6 травня і 4 червня 1831 р.) з'явилися з каяттям в органи державної влади ще під час військових дій в тому краї, де вони відбувалися. Підлягали помилуванню й інші учасники повстання (околична і чиншова шляхта, міські обивателі, дворові люди та селяни), які, відповідно до четвертого пункту закону від 4 червня 1831 р., повернулися в місця проживання і здали зброю [4].

Така постановка вирішення проблеми, на наш погляд, була досить виваженою, оскільки, по-перше, конфіскуючи майно найактивніших учасників, влада демонструвала, що очікує тих, хто спробує спровокувати повстання у майбутньому, по-друге, політика помилування допомогла уникнути відповідальності багатьом полякам і заспокоїла ту частину населення, яка брала участь у повстанні не з власної волі.

В 1831 р. у складі Волинської казенної палати створене тимчасове відділення для вирішення справ активістів польського повстання 1830-1831 рр. В повітах утворювалися повітові контори (до їх складу входили комісар, його помічник і повітовий казначей), які мали допомагати палаті у встановленому порядку. Таким чином, протягом короткого часу були створені виконавчі органи для забезпечення тимчасових функцій держави.

Волинська казенна палата після постанови комісії про накладення секвестру на відповідний маєток починала процес прийняття його у своє відомство. Спочатку повітова контора здійснювала детальний опис маєтку - рухомого і нерухомого майна. Вона повинна була забезпечити його збереження від розкрадання. Всі виявлені документи про власність колишнього господаря, про селянські повинності, про укладені контракти та ін. передавалися на розгляд у казенну палату, інші документи (в тому числі й ті, які вказували на причетність особи до повстання) - цивільному губернатору.

Опис маєтку здійснювався в двох примірниках, один з яких відсилався у Волинську казенну палату, а інший зберігався у повітській конторі або в комісара. Під час опису встановлювалось чи не перебуває маєток у заставі. Майно селян не підлягало опису.

Що цікаво, селян не звільняли від виконання повинностей, які повинні були виконуватися в повному обсязі, як і раніше. Бунтівливих і неспокійних чоловіків направляли на службу в армію або "*арестантские роты*" [5]. Однак, обов'язком казенної палати було полегшення повинностей селян, які були надмірно ними обтяжені [6]. На практиці тимчасово-конфіскаційне відділення Волинської казенної палати видавало розпорядження комісарам повітових контор із завданням контролювати, щоб управляючі маєтками здійснювали це веління влади під загрозою покарання за невиконання [7]. Це доводить, що уряд намагався заручитися лояльністю широких верств населення, в тому числі і селян.

Казенна палата повідомляла Міністра фінансів про всі справи стосовно конфіскацій з подання відповідних відомостей. Таким чином, і Міністерство фінансів, і імператор були поінформовані про стан веденої роботи.

Волинська казенна палата повинна була забезпечити майбутній устрій кожного маєтку і дати розпорядження стосовно його нерухомого майна. Виконуючи це, вона мала дотримуватися наступних правил: управління в сільських маєтках налагодити подібно до існуючого в казенних "*старостинських*" маєтках; контракти на оренду, посесії, відкупи і різні оброчні статті залишити чинними; невеликі розпорошені на значній території маєтності доручити в управління одній особі або приєднати до прилеглих казенних "*старостинських*" володінь; якщо конфіскації підлягала частина неподільного маєтку, то залишити такий в управлінні співвласника за підпискою останнього про виплату частини доходів до державної скарбниці; лісові угіддя повинні були залишатися у відомстві управителів маєтків під наглядом відділення лісових справ казенної палати.

Рухоме майно необхідно було продати, а гроші переслати через повітове казначейство в "*Приказ общественного призрения, для приращения процентами*". Стосовно дорогоцінних, рідкісних речей, картин і бібліотек необхідно було робити запит на розпорядження Міністру

фінансів [8]. Таким чином влада намагалася максимально ефективно використати конфісковане майно для забезпечення економічних інтересів імперії.

Російська влада не відміняла законних боргів власників секвестрованих маєтків перед кредиторами. В даному питанні вона повела себе досить цивілізовано. Повітові казначейства вели обрахунки: доходів кожного секвестрованого маєтку; боргових платежів банкам та іншим місцям і особам; видатків щодо утримання і управління маєтком. Витрати скарбниці на роботу губернських конфіскаційних комісій і казенної палати мали покриватися за рахунок доходів маєтків.

Старостинські володіння, які були в управлінні учасників польського повстання поверталися в казенне відомство.

Після отримання імператорського розпорядження про остаточну конфіскацію будь-якого маєтку Волинська казенна палата зобов'язувалася: належно ним управляти; ліквідувати всі борги власника; перевести в скарбницю усі кошти, раніше перераховані в "*Приказ общественного призрения*".

Казенна палата здійснювала управління конфіскованими маєтками подібно до старостинських - віддавала їх на торгах в орендне утримання або призначала для ведення господарства спеціального керівника. Прибутки, отримані з маєтків, казенна палата перераховувала в "*комиссию погашения долгов*", за виключенням коштів для погашення витрат самої палати і міністерства [9].

В процесі конфіскації казенна палата зустрічалася з різного роду труднощами. Основні з них - ліквідація боргів повстанців, судові процеси довкола них і постійна переписка стосовно з'ясування тих чи інших фактів між палатою та іншими адміністративними установами і чиновниками.

Досить цікавою з наукової позиції і непростою для Волинської казенної палати виявилася справа про конфіскацію маєтку князя Станіслава Яблоновського, який складався з містечок Берездова і Красностава та селища Гориця (у Новоград-Волинському повіті) [10]. Як виявилось, у безпосередній власності С.Яблоновського було 75 корців і 3 четверика жита та незначна кількість деревини (обаполи, дубові стовпи тощо) в м.Красностав. Містечко Берездов і селище Гориця з 1 липня 1827 р. перебували у "*традиційному володінні*" Тереси Яблоновської (за 273 607 злотих 9 грошей), м.Красностав - у "*заставному володінні*" поміщиці Микулич (за 13 500 руб. сріблом). Крім того, на С.Яблоновського були подані боргові претензії на загальну суму 46 791 злота 37 грошей (1 злота = 0,15 руб. сріблом), 16 000 червінців та 750 руб. сріблом [11].

Далі в документах зазначається, що С.Яблоновському належала спадщина з Аннопольського маєтку в Острозькому повіті (управління здійснював Антон Яблоновський) в розмірі 400 618 злотих, яка переходила у розпорядження скарбниці. Оскільки відповідних коштів у А.Яблоновського не було, то усі його доходи, відповідно до постанови палати, мали вноситися в Острозьке повітове казначейство на сплату відповідної суми [12].

Під конфіскацію потрапляли й ті маєтки, які не становили значного казенного інтересу. Наприклад, володіння братів Ципріяна і Кирила Гродецьких (частина с.Уляник Луцького повіту) мало річний дохід в розмірі 265,8 руб. сріблом (власні підрахунки - Б.Ш.) [13]. А справа, пов'язана з конфіскацією маєтку (селища Переділ) Ігнатія Кульчинського не мала казенного інтересу взагалі. Борги повстанця (2 420 руб. сріблом, 116 044 злотих, 400 червонців) в багато разів перевищували доходність його володінь (768, 0375 руб. сріблом на рік) [14]. Цей випадок свідчить про відсутність гнучкості в бюрократичному законодавстві Росії.

Білокриницький маєток повстанця графа Януша Чосновського звільнявся від конфіскації взагалі. На основі конфірмації головнокомандувача першою армією згаданий

граф до повстання служив у польських військах і підлягав “*Всемилостивейшему прощению*” [15]. В деяких випадках шкоди зазнавали інтереси третіх осіб: учасник повстання Іоахим Чарнолуський управляв маєтком на правах заставного володіння. Відповідно до контракту від 7 листопада 1825 р. Чарнолуський отримав це право на 9 років (починаючи з 24.03.1826 р.), позичивши Маріанні Трипільській 15 000 злотих [16]. За рішенням тимчасового конфіскаційного відділення з 20.01.1835 р. маєток (частина с.Могильник) мав бути відданий з торгів у орендне володіння за умови, якщо поміщиця не поверне усі позичені кошти з відсотками в казну [17].

Відповідно до російського законодавства Куражський маєток Саломеї Кашовської (з річним доходом 7095, 755 руб. сріблом) після смерті перейшов у державну власність, оскільки її сини Адольф і Северин Кашовські, учасники повстання, були прямими спадкоємцями майна матері [18].

Документи свідчать, що у Волинській губернії конфіскації зазнали маєтки Сигізмунда Добека, Івана Заленського, Владислава і Карла Сабатинів, Юрія Олеші, Івана Орачевського, Северина Камінського, Ігнатія Кульчинського, Йосипа Стемпковського, Форменциуша Зполковського, Станіслава і Кастана Закржевських, Мартина і Михайла Краєвських, Леопольда Римінського, Івана Омецинського, Фоми Кобилінського, Людовика Стецького, Мартина Росенкевича, Венедикта Колишки, Петра Кончинського, Самуїла Орди, Вацлава Ржевуцького, Генріха Змієвського, Валеріана Косаковського, а також родів Залуських, Верцінських та ін.

Копії рішень тимчасового конфіскаційного відділення надсилалися в Департамент державних маєтностей [19]. Останній часто мав проблеми із затримкою надходження з казенної палати поточних відомостей, зокрема, інформації про рух коштів (доходів) із маєтків, що перебували в процесі переведення в державну власність.

За даними Міністерства внутрішніх справ у Волинській губернії було конфісковано 32 маєтки загальною площею 100 849 десятин (детальні обрахунки наведені в таблиці).

Таблиця: Конфісковані володіння учасників польського повстання 1830-1831 рр. у Волинській губернії [20].

Повіти	Селяни(кількість)	Десятин землі	Кількість маєтків
Володар-Волинський	927	12 219	3
Дубенський	1 914	7 406	4
Житомирський	46	218	1
Заславський	58	478	1
Кременецький	329	1 919	3
Луцький	675	41 315	8
Новоград-Волинський	798	3 803	2
Овруцький	1 090	20 514	3
Острозький	907	1 322	1
Рівненський	3 365	10 648	4
Старокостянтинівський	384	1 007	2
Всього	10 493	100 849	32

Отже, польське повстання 1830-1831 рр. дало уряду підставу для покарання його предводителів і активних учасників. Шляхом конфіскації маєтків, влада максимально ефективно використала майно власників для забезпечення економічних інтересів держави і компенсації збитків, яких завдало повстання. Спільна робота ліквідаційної комісії та тимчасово-конфіскаційного відділення Волинської казенної

палати привела до конфіскації 32 маєтків активних учасників. В казенне відомство переведено 10 493 селянина і 100 849 десятин (приблизно 92 310 га) землі, що склало близько 7,7% приватних володінь шляхти у Волинській губернії.

За час функціонування конфіскаційного відділення (1831-1839 рр.) казенна палата здійснювала ряд тимчасових функцій: забезпечувала (в окремих випадках складний і тривалий) процес переведення в державну власність конфіскованих маєтків; контролювала полегшення повинностей (надмірно обтяжених ними) селян; ліквідувала борги повстанців. В цілому ж, робота казенних палат на Правобережній Україні в цьому напрямку стала початковим етапом скасування привілеїв польської шляхти та ліквідації адміністративно-правових відмінностей регіону з великоросійськими губерніями.

1. Павлюк В.В. Стан магнатських господарств Волині в першій половині ХІХ ст. // Наукові записки Острозької Академії. - Острог, 1998. - Т.1. - Ч.2. Історія, історіографія, джерелознавство. - С.43.

2. Гавеля Б.Р. Політична діяльність польських таємних товариств на українських територіях у першій половині ХІХ ст. // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. - 2010. - №2.

3. Павлюк В.В. Вказ. праця. - С.46.

4. Полное собрание законов Российской империи (далее - ПСЗ). - Собр.2. - Т.6. - О.1. - №4711. - С.683-684.

5. Там же. - С.688.

6. Там же. - С.690.

7. Державний архів Житомирської області (далі - ДАЖО), ф.118, оп.13, спр.280, арк.180.

8. ПСЗ. - Собр.2. - Т.6. - О.1. - №4711. - С.689.

9. Там же. - Т.7. - №5344. - С.259.

10. ДАЖО, ф.118, оп.13, спр.280, арк.174зв.

11. Там же, арк.176.

12. Там же, арк.179.

13. ДАЖО, ф.118, оп.13, спр.282, арк.16-18.

14. ДАЖО, ф.118, оп.13, спр.289, арк.13.

15. ДАЖО, ф.118, оп.13, спр.285, арк.11зв.

16. ДАЖО, ф.118, оп.13, спр.284, арк.21зв.

17. Там же, арк.30зв.

18. ДАЖО, ф.118, оп.13, спр.287, арк.21зв.

19. ДАЖО, ф.118, оп.13, спр.284, арк.21.

20. Павлюк В.В. Вказ. праця. - С.47.

Шевчук Б.Л. Волинская казенная палата - исполнитель конфискации имений участников польского восстания 1830-1831 гг.

Статья освещает деятельность Волинской казенной палаты по переводу в государственную собственность конфискованных имений участников польского восстания 1830-1831 гг.

Shevchuk B.L. Volyn official chamber as the executor of the 1830-1831 Polish uprising participants' estates confiscation

The article covers the activities of the Volyn Exchequer to transfer to state ownership the confiscated estates of members of the Polish uprising the 1830-1831.